

УДК: 159.923

© Коваленко М.В., 2016

orcid.org/0000-0002-4562-2837

dx.doi.org/10.5281/zenodo.44717

М.В. Коваленко
Українська інженерно-педагогічна
академія, м. Харків

ПСИХОДІАГНОСТИКА ТИПІВ СТАВЛЕННЯ ДО ТІЛА У МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ

Обґрунтовано основні науково-методологічні підходи до вивчення проблематики категорій тіла, тілесності та тілесного Я в рамках психологічних досліджень цих феноменів. У статті представлені основні актуальні погляди та експериментальні дослідження вітчизняних та закордонних дослідників Я-тілесного як підструктури Я-концепції та уявленням людини про свою власну привабливість, образ тіла і тілесні параметри. Проаналізовано та визначено психодіагностичний інструментарій дослідження типів ставлення до тіла у майбутніх психологів. Узагальнено та представлено результати експериментального діагностичного дослідження Я-тілесного майбутніх психологів, визначено роль тілесного Я в структурі особистості професіонала. Описано взаємозв'язок основних типів відношення до тіла у майбутніх психологів.

Ключові слова: психодіагностика, тіло, тілесність, Я-тілесне, Я-концепція, типи відношення до тіла, здоров'я, майбутній психолог.

М.В. Коваленко ПСИХОДИАГНОСТИКА ТИПОВ ОТНОШЕНИЯ К ТЕЛУ У БУДУЩИХ ПСИХОЛОГОВ

Обоснованы основные научно-методологические подходы к изучению проблем категорий тела, телесности и телесного Я в рамках психологических исследований этих феноменов. В статье представлены основные актуальные взгляды и экспериментальные исследования отечественных и зарубежных исследователей Я-телесного как подструктуры Я-концепции и представлениям человека о своей собственной привлекательности, образа тела и телесные параметры. Проанализировано и определено психодиагностических инструментарий исследования типов отношения к телу в будущих психологов. Обобщены и представлены результаты экспериментального диагностического исследования Я-телесного будущих психологов, определена роль телесного Я в структуре личности профессионала. Описаны взаимосвязь основных типов отношения к телу у будущих психологов.

Ключевые слова: психодиагностика, тело, телесность, Я-телесное, Я-концепция, типы отношения к телу, здоровья, будущий психолог.

M.V. Kovalenko PSYCHODIAGNOSTICS OF ATTITUDE TYPES TO THE BODY AMONG FUTURE PSYCHOLOGISTS

We have substantiated basic scientific and methodological approaches to the study of body, corporeity and body ego categories within the framework of psychological studies of these phenomena. The article presents main current views and experimental studies of domestic and foreign researchers of body ego as a substructure of self-concept and human ideas concerning own attractiveness, body image and physical parameters. We have analyzed and determined psycho-diagnostic instrumentarium of attitude types to the body among future psychologists. We have summarized and presented the results of experimental diagnostic study of body ego among future psychologists, defined the role of body ego in the structure of professional's identity. We have described the interconnection of the main attitude types to the body among future psychologists.

Keywords: psycho-diagnostics, body, corporeity, body ego, self-concept, attitude types to the body, health, a future psychologist.

Актуальність. Новітні вимоги суспільного розвитку та часу в період постмодерну диктують конкретні підходи до визначення і наявності певних особистісних та професійних якостей людини-фахівця певної галузі. Всебічно розвинута, суспільно корисна, соціалізована особистість з власними поглядами та гуманістичними ідеями постає як ідеал професіонала будь-якої сфери діяльності. Без сумніву, що майбутній психолог повинен мати всі вищеперераховані якості, і, до того ж, прагнути до постійного розвитку як професійного, так і особистісного.

За поглядами науковців-психологів (Р. Бернс, А.А. Налчаджян, Т.Б. Хомуленко, В.С.Мухіна та ін.), Я-тілесне є підструктурою Я-концепції та уявленням особистості про свої тілесні параметри, власну привабливість, образ тіла, впевнюємося в доцільності дослідження цього феномену. Адже поряд з духовним, особистісним та професійним удосконаленням, слід пам'ятати про розвиток тілесності, який є не менш важливий ніж інші сфери. Розвиток Я-тілесного визначається невід'ємною складовою у формуванні особистісних та професійних якостей майбутнього психолога.

Повертаючись до поняття тілесності В.А. Анан'єв [6] виділяє аспекти здоров'я до якого серед іншого входить і потенціал тіла, а саме здатність розвивати фізичну складову здоров'я, усвідомлювати власну тілесність як властивість своєї особистості. Аліментарна (культура харчування) й сексуальна компетентність можуть бути віднесені до поняття Я-тілесного. Розвиток та підвищення тілесної компетентності включає: пізнання свого тіла, вивчення мови тіла, власних емоційних проявів; розвиток уміння усувати й контролювати м'язові затиски, бути стійким, гнучким, спонтанним; засвоєння методів психосоматичної саморегуляції як конструктивної форми зняття наслідків стресу; отримання задоволення від взаємодії з тілом через спорт, танці, секс як засіб пізнання себе в умовах інтимної взаємодії відкритого тіла й душі.

Для сучасної людини тіло – істотна умова, що визначає професійну, соціальну і особистісну успішність. А уявлення про тіло є сьогодні одним з аспектів соціальних уявлень про людину та її місце в суспільстві. За останні роки спостерігається постійне збільшення попиту на послуги, що відповідають потреби у формуванні красивого і здорового тіла.

Метою статті є аналіз та описання категорій тілесності, тіла та тілесного Я у наукових психологічних підходах до вивчення цих явищ, а також представлення результатів психодіагностичного дослідження типів відношення до тіла у майбутніх психологів.

Що стосується **міри наукової розробки проблеми**, то велика кількість дослідників (Р. Бернс, Є.Т. Соколова, В.С. Мухіна, Т.Б. Хомуленко І.І. Чеснокова, М. Владімірова, І.С. Кон, А.Ш. Тхостов, А.А. Налчаджян та інші) акцентують увагу на тому, що уявлення про власне тіло, розміри, форму, красу, служать важливим джерелом формування уявлення про власну тілесність та тілесне Я. Психологія тілесності висвітлена в роботах В.П. Зінченко, Т.С. Леві, А. Лоуен, В.В. Миколаєва, В.Н. Нікітін, О.Ш. Тхостов. Погляди на те, що тілесність – категорії, що розвивається та змінюється культурою виказували В.П. Зінченко, Т.С. Леві, О.Ш. Тхостов, Є.А. Гольман, О.Б. Станковська та ін.

Виклад основного матеріалу. Друга половина ХХ століття присвячена трансформації, що підштовхнула індивідів звернутися до власної тілесності і тілесних практик з метою рефлексивної роботи над своїм Я. Незважаючи на те, що тіло виступає універсальним провідником ідентичності особи проте характерно переосмислення пластичності тілесного втілення через відносно збільшення рівня свободи у побудові власної біографії та вибору життєвої стратегії.

Є.А. Гольман [1] відмічає, що для сучасної західної культури характерний акцент на особистій відповідальності за зовнішній вигляд, тісно пов'язаний з концепцією здоров'я. Включаючись у різні практики роботи над тілом, індивіди прагнуть здобути підтримку або перетворення власного Я і його впізнаваності в очах інших людей, при цьому намагаючись поліпшити свої шанси на виживання – відсування терміну смерті з допомогою профілактики її можливих причин – різних захворювань.

Але нажаль тісний зв'язок зовнішнього вигляду і здоров'я в споживчій культурі цілком може виявитися помилковим у зв'язку з широким зверненням до пластичної хірургії – досягненням привабливості шляхом створення додаткових ризиків для здоров'я [1].

Значимість тіла для представлення себе виходить за рамки тільки скупой взаємодії та диктується сучасною споживацькою культурою. Адже, саме на сучасному етапі соціального розвитку наука зробила доступними способи радикального перевтілення і трансформації тілесності (аж до змі-

ни статі). До того ж, сучасне суспільство відрізняє співіснуванням різних тілесних канонів, на відміну від традиційних суспільств і племен, в яких модифікації тіла уніфіковані в рамках одного співтовариства та статусної структури і служать способом символічної класифікації в рамках того чи іншого світорозуміння і космології.

Є.А. Гольман підкреслює, що тілесність і її зміна являють собою важливу частину життя індивідів в сучасному світі у зв'язку з процесами індивідуалізації, збільшення ризиків в результаті індустріального і технологічного розвитку, секуляризація і виключення природних і космічних процесів з життя сучасного міського жителя

Процеси індивідуалізації, призводять до поступової трансформації в результаті чого перед індивідом відкривається перспектива рефлексивного самоспостереження, саморозкриття та пошук себе [3; 10; 11]. А так, як тілесність є складовою частиною соціальної ідентичності людини, то управління зовнішнім виглядом стає елементом побудови біографії і самовизначення з урахуванням різних сценаріїв життєвого шляху [1].

Уявлення особистості про свої тілесні параметрах, власну привабливість відображено в поняттях «Я-тілесне» або «Я-фізичне», як одному з вимірів цілісної Я-концепції. Вирішальну роль, для людини з вираженим прагненням змінити своє тіло, відіграють складна єдність сприйняття власного тіла і ставлення до нього, що було встановлено завдяки психологічним дослідженням.

А.В. Шишковська у своїй роботі [12] систематизувала дослідження, які присвячені «тілесному Я», зробила спробу розкрити аспекти даного концепту, обумовлюючи вимушену конкретизацію у зв'язку з великою кількістю специфічних сфер застосування.

Вона демонструє, що Я-тілесне становить інтерес і є предметом одночасного вивчення різних психологічних дисциплін. Це психологічне явище може розкриватися через вивчення засобів самопрезентації та перетворення зовнішнього вигляду (іміджеологія і психологія експресії), або розглядається значимість Я-тілесного для розвитку нормальної самосвідомості і ставлення до себе в дитячому та підлітковому віці (вікова психологія), або ж визначення місця, яке займає Я-тілесне в структурі самосвідомості (психологія особистості), і т.д.

Перше тлумачення «тілесного Я» у структурі психічного пов'язане з ім'ям У. Джемса. Він зазначає важливість вивчення та дослідження тілесного «Я», ставить питанням, яке є важливим для цілого напряму психології тілесності: «Чи належать тіла нам або ж вони являються самими нами?» Однозначно це питання спровокувало зацікавленість та розвиток тілесного «Я» серед психологів, філософів та інших представників науки [10].

У наукових роботах Р. Шонца, як відмічає Є.Т. Соколова, «тілесне Я» виступає етапом розвитку самосвідомості дитини – таким собі становлення тілесної само ідентичності, бо для дитини пізнання оточуючого світу відбувається через власне тіло. Тілесним відчуття навчаються вчать розрізняти різні протилежності: «внутрішнє» і «зовні», «там і тут», завдяки присвоєнню тілесного досвіду – виділяє себе з картини світу в якості активного суб'єкту [7].

А.В. Шишковська при аналізі психоаналітичного підходу О.В. Лаврової відмічає ж, що останній у своїй концепції тілесності визначає тілесне «Я» як суб'єкта, активно проявляє себе в тілесному бутті, що володіє здатністю «одержувати чуттєвий досвід, перекладається в образи і концепти, і можливістю виражати себе в тілесній експресії». У своїх дослідженнях Лаврова підкреслює, що тілесне «Я» виступає як невід'ємний буттєвий елемент Его і є суб'єктивним відображенням об'єктивного тілесного стану, включаючи статево приналежність. Тілесне «Я» володіє статевою ідентичністю, рівнем сексуальності, інстинктами виживання і продовження роду, гомеостатичними потребами і мотивами, виглядом і концепцією свого тіла. А ось, О.Ш. Тхостов у своїй роботі відстоює психофізіологічний підхід та розглядає «нормальну» тілесність і патологію тілесності [10].

В даний час найбільш поширений погляд на образ тіла як на «складне комплексне єдність сприйняття, установок, оцінок, уявлень, пов'язаних з тілесною зовнішністю і з функціями тіла» [8].

Деякі з дослідників називають такий психологічний феномен, як «тілесність» (Т.С. Леві, В.А. Подорога, Д.А. Бескова, І.М. Биховська, В.М. Розін, Б.В. Марков та ін.). За визначенням Д.А. Бескової «тілесність – феноменологічна реальність, що представляє собою поєднання біопсихосоціальних аспектів тілесного буття суб'єкта у фізичному світі». За її міркуваннями, «тілесність» має характер вищих психічних функцій і є феноменом не тільки сприйняття, але й самосвідомості, що формується у спільній діяльності з іншими людьми [2; 5].

Т.С. Леві розглядає тілесність в єдності онтогенетичного та індивідуального, соціокультурного та історичного розвитку індивіда та соціуму, як «одухотворене тіло», що становить індивідуально-психологічний і смисловий компоненти унікального людської істоти [4].

Я-тілесне – суб'єкт, чие тіло є вмістилищем його Я і опосередковує чуттєва і психомоторна взаємодія суб'єкта зі світом.

Фундаментальні міжкультурні дослідження рівня розвитку та характеру сприйняття образу тілесного «Я» були проведені в п'яти країнах Європи показали амбівалентне ставлення більшої частини респондентів до образу свого тілесного «Я» як на інтер-, так і інтрасуб'єктивном рівні. При

сприйнятті образу свого тілесного «Я» підлітки та юнаки оцінювали такі якості і характеристики, як: привабливість - непривабливість образу тіла; відповідність суб'єктивного ставлення до тілесних ознаками субкультурним уявленням і нормам; відповідність якості тілесних форм і тілесних функцій намірам індивіда по реалізації своїх життєвих цілей.

Порівняльний аналіз дослідження поглядів дівчат та юнаків на роль і значущість в їх житті образу тілесного «Я» показало відмінність у змісті відповідей: юнаки акцентують увагу на сприйнятті «біологічного тіла», а дівчата – «феноменологічного тіла» [5].

Повертаючись до думки про тіло як умову, яка визначає професійну, соціальну і навіть особистісну успішність і уявлення про тіло як аспект соціальних уявлень про людину, її роль та місце в суспільстві, переходимо до власного дослідження типів відношення до тіла у майбутніх психологів.

В рамках одного з етапів дослідження нами була застосована психодіагностична методика типу ставлення до тіла О.Б. Станковської [9]. За допомогою цієї методики спробували визначити як і якою мірою представлений у свідомості майбутнього психолога зв'язок зі своїм тілом, здійснили оцінку якості і структури індивідуального ставлення.

Отже у відповідності з метою дослідження та теоретико-методологічними напрацюваннями у структурі методики «Мое ставлення до свого тіла» виділені 4 смислових блоки тверджень. Кожної з цих шкал містить позиції, що характеризують мотиваційний, емоційний, когнітивний і конативний аспекти ставлення до себе в аспекті тілесності.

Параметр пізнання тіла дозволяє побачити, наскільки власне тіло виступає об'єктом вивчення, самодослідження. Показник суб'єктивна значимість (мотив тіла) відображає, в якій мірі тілесна сфера розпізнається особистістю як мотив. Практика тіла фіксує дії, які особистість застосовує в тілесній сфері. Показник чутливість до свого тіла описує локус переважаючих відчуттів (негативний, позитивний), а також розвиненість здатності сприймати сигнали, які надсилає організм. Сенс тіла виступає інтегральною характеристикою ціннісно-смислового наповнення тілесності. Емоційний компонент відносини характеризується силою (слабкі, інтенсивні переживання), або модальністю (позитивні, амбівалентні, негативні) [8; 9].

У дослідженні прийняло участь 143 студенти, майбутні психологи віком від 18 до 27 років. Нами були використані математико-статистичні прийоми обробки даних в програмі Statistica.

У майбутніх психологів спостерігається наявність кореляційного зв'язку між інтегральними характеристиками ставлення до себе в аспекті тілесності.

Так, шкала відчуженого ставлення у майбутніх психологів має зворотної кореляційний зв'язок зі шкалою розвиваючого ставлення на рівні $r = -0,35$ при $p < 0,05$, що свідчить про певні тенденції зв'язку між цими шкалами. Тобто, чим вищий рівень розвиваючого ставлення до власного тіла у досліджуваного, тим нижчим є рівень відчуженого ставлення до свого фізичного елементу буття. І навпаки, чим вищі показники відчуженого ставлення до власного тіла, там менша ймовірність демонстрації розвиваючих параметрів ставлення до себе в аспекті тілесності.

Шкала контролюючого ставлення є втіленням початкового етапу роботи з тілесним Я. Констатуємо наявність взаємозв'язку між контролюючою шкалою та шкалою бережливого ставлення до тіла, де $r = 0,38$ на рівні статистичної значущості $p < 0,05$. Отже, контролююче ставлення є певним критерієм того, що у досліджуваного буде проявлятися і бережливе ставлення до свого тіла, і чим вищими будуть показники контролюючого ставлення, тим зростатимуть показники бережливого ставлення до власного тіла. Також, шкала контролюючого ставлення взаємопов'язана зі шкалою розвиваючого ставлення $r = 0,39$ при $p < 0,05$, що вказує на те, що при низьких показниках по одній зі шкал – показники другої шкали також знизяться. Аналізуючи дані за шкалою бережливого ставлення до власного тіла, звісно спостерігаємо прямо пропорційну залежність не тільки у випадку з контролюючою шкалою, але й у випадку з розвиваючою шкалою де $r = 0,48$ на рівні статистичної значущості $p < 0,05$. Тобто, високі або низькі показники за даною шкалою обумовлюють подібні результати і за шкалою розвитку ставлення до себе в аспекті тілесності. Що стосовно четвертої шкали – шкали розвиваючого ставлення, то як вже йшла мова вище, вона корелює з усіма шкалами і утворює прямо або обернено пропорційні залежності. При цьому важливо зазначити, що не має жодних статистично значущих результатів між шкалою відчуженого, бережливого та контролюючого ставлення до тіла у досліджуваній вибірці.

Таким чином, можна відмітити, що шкали, які утворюють відповідні типи ставлення до тіла, являють собою комплекс складних факторів, які обумовлюють не лише наявність того чи іншого типу ставлення але й рівень цього ставлення у конкретного досліджуваного.

Висновок. Отже у відповідності з метою нашої стаття проведено детальний аналіз категорій тілесності, тіла та тілесного Я у наукових психологічних підходах до вивчення цих явищ та описані специфічні ознаки даних феноменів. Подано результати психодіагностичного дослідження типів відношення до тіла у майбутніх психологів. Так, показники контролююче ставлення, бережливе ставлення та розвиваюче ставлення до власного тіла та їх зв'язок призводить до взаємозалежності цих характеристик, тобто у досліджуваних з високими показниками по одній з вищевказаних

шкал – спостерігалися аналогічні показники і за двома іншими, і таким же чином і низькі показники. А ось досліджувані з низькими показниками розвиваючого ставлення мали високі показники в категорії відчуженого ставлення і навпаки. Такі дані свідчать про те, що типи ставлення до тіла контролюючий, бережливий та розвиваючий удосконалюють ставлення до себе в аспекті тілесності, проте тип відчуженого ставлення до свого тіла навпаки утворює прірву в між складовими Я-концепції і ускладнюють саморефлексію людини.

Перспективами подальшої роботи є дослідження здатності до розвивальних впливів у структурі компетентності майбутнього психолога, визначення передумов готовності до розвитку тілесного Я, з'ясування емоційно-ціннісного, мотиваційного та когнітивного компонентів в структурі готовності майбутнього психолога.

Література

1. Гольман Е.А. Женская телесность: теоретические подходы и перспективы социологического исследования: дисс. ... канд. социол. наук: 22.00.01 — Теория, методология и история социологии / Евгения Андреевна Гольман. — М., 2015. — 236 с. [Электронный ресурс] — режим доступа к дисс.: <http://www.hse.ru/data/2015/03/16/1093102198/Golman%20E.A.%20Dissertation.pdf>
2. Зинченко В.П. Психология на качелях между душой и телом // Психология телесности между душой и телом / ред.-сост. В.П. Зинченко, Т.С. Леви. — М.: АСТ: АСТ МОСКВА, 2007. — С. 10-52.
3. Кузнецов М.А. Точність самосвідомості і особливості особистості / М.А. Кузнецов // Вісник ХДПУ ім. Г.С. Сковороди. — № 13. Психологія. — Вип. 4. — Х.: ХДПУ, 2000. — С. 79-83.
4. Леви Т.С. Психология телесности в ракурсе личностного развития // Психология телесности между душой и телом / ред.-сост. В.П. Зинченко, Т.С. Леви. — М.: АСТ, 2007. — С. 410-433.
5. Никитин В.Н. Онтология телесности: смыслы, парадоксы, абсурд / В.Н. Никитин. — М.: Когито-центр, 2006. — 320 с.
6. Психосоматика: культурно-історичний підхід: Навч.-метод. посіб./ Т.Б. Хомуленко, І.О. Філенко, К.І. Фоменко, О.С. Шукалова, М.В. Коваленко. — Х., 2015. — 264 с.
7. Соколова Е.Т. Самосознание и самооценка при аномалиях личности / Е.Т. Соколова. — М.: Изд-во Моск. ун-та, 1989. — 216 с.
8. Станковская Е.Б. "Моё чужое тело": формы современного отношения женщины к себе в аспекте телесности // Мир психологии. — 2011. — № 4. — С. 112-119.
9. Станковская Е.Б. Структура и типы отношения женщины к себе в аспекте телесности: дисс. ... канд. психолог. наук: 19.00.01 / Елена Борисовна Станковская. — М., 2011. — 231 с.

10. Хомуленко Т.Б. Психосоматичний підхід у проблематиці психології розвитку: теоретичні та прикладні аспекти / Т.Б. Хомуленко // Особистість у розвитку: психологічна теорія і практика: Монографія / за ред. С.Д. Максименка, В.Л. Зливкова, С.Б. Кузікової. Книга 1. — Суми: Вид-во СумДПУ імені А.С.Макаренка, 2015. — С. 340-358.

11. Хомуленко Т.Б. Психосоматика: культурно-історичний підхід. Навчально-методичний посібник / Т.Б. Хомуленко, І.О. Філенко, К.І. Фоменко, О.С. Шукалова, М.В. Коваленко. — Х.: Діса плюс, 2015. — 264 с.

12. Шишковская А.В. Дефиниция «Я-телесного» в психологических исследованиях / А.В. Шишковская. [Электронный ресурс] – режим доступа к статье: http://psyjournals.ru/files/40806/psytel_conf_Shishkovskaja.pdf